

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЄДНІСТЬ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

М. О. Борисенко

*аспірант кафедри криміналістики
та кримінального процесу Академії адвокатури України,
головний консультант
Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ*

Визнання у Конституції України дії верховенства права дало потужний поштовх до розвитку співпраці нашої держави з іншими європейськими державами в рамках низки континентальних угод, що формалізують відносини з різними європейськими інституціями, до яких, зокрема, віднесено Раду Європи. Тому вступ України до цієї організації у жовтні 1995 року свідчить про її демократичний вибір, зобов'язання забезпечити права та свободи людини і громадянина, тобто всім особам, що перебувають під її юрисдикцією, прагнення до проведення реформ, спрямованих на захист прав і свобод людини та побудову і зміцнення демократичних інститутів.

Наявність у конституційних положеннях вказівки про визнання прав і свобод людини найвищою соціальною цінністю, усвідомлення необхідності конструювання системи гарантій їх забезпечення і захисту на виконання приписів ст. 9 Конституції України обумовили потребу ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (Конвенція) та Першого протоколу і 2, 4, 7, 11 до зазначеної Конвенції. У такий спосіб було визнано юрисдикцію Європейського суду з прав людини (Європейський суд) та в подальшому було прийнято Закон України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з

прав людини». Отже, Конвенція стала частиною національного законодавства з визначенням її пріоритетності стосовно норм вітчизняного законодавства, рішення Європейського суду — підлягати виконанню, а правові прецеденти, що містяться в них, — застосуванню під час здійснення правосуддя.

Водночас проблемою в досягненні єдності правозастосування судовими органами є відсутність єдиних критеріїв для застосування рішень Європейського суду саме в контексті здійснення судочинства. У цьому аспекті в літературі виокремлюють три підходи. Так, на думку В. В. Онопенка, перший полягає в застосуванні норм Конвенції та практики її тлумачення Європейським судом у нерозривній єдності. У таких випадках вітчизняні суди цитують рішення Європейського суду, супроводжуючи це посиланням на Конвенцію. Другий підхід ґрунтується на використанні практики Європейського суду як додаткового аргументу, яким обґрунтовується позиція вітчизняного суду, що базується на нормах національного законодавства. У третьому випадку в судових рішеннях національних судів практика Європейського суду розглядається як тлумачення, що має нормативний характер [1, с. 64–68].

Крім того, необхідно зауважити про дискусію, що триває, сутність якої полягає в окремих аспектах застосування Конвенції та практики Європейського суду судовими органами України. Зокрема, відстоюється позиція, що це право належить до права судів загальної юрисдикції, а інші стверджують про те, що це є професійним обов'язком судді. Водночас, як зауважує В. П. Паліюк, сторони таких спорів, звинувачуючи одна одну у відсутності професіоналізму, забувають про існування відмінностей між такими процесуальними діями, як питання, які вирішує суд під час ухвалення рішення, та зміст рішення суду. На думку автора, на додаток до цього розмежування доречно враховувати методику застосування положень Конвенції та практики Європейського суду [2, с. 129–142].

Підтримуючи зазначену точку зору, зауважимо, що суди під час здійснення правосуддя, безумовно, повинні застосовувати положення Конвенції та прецеденти Європейського суду. Таке твердження ґрунтується на тому, що, по-перше, Конвенція є частиною національного законодавства, а по-друге, підлягає виконанню судовими органами і Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який прямо зобов'язує суди застосовувати під час розгляду справ конвенційні положення і практику Європейського суду як джерело права.

Крім того, не менш переконливим аргументом на користь того, що суди загальної юрисдикції України повинні застосовувати положення Конвенції

та практику Європейського суду, є обов'язок додержання норм національного законодавства. Зокрема, це стосується обов'язковості висновків Верховного Суду України щодо застосування норм права, викладених у його постановках, як для судових органів, так і для всіх інших суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Наведене повністю кореспондується з положеннями чинного процесуального законодавства. Отже, під час ухвалення рішення суд зобов'язаний визначити правову норму, яка підлягає застосуванню до спірних правовідносин. А до таких норм належать положення Конвенції та прецеденти Європейського суду, оскільки згода на їх обов'язковість надана Верховною Радою України.

Також необхідно оцінити методику застосування у судовій системі України конвенційних положень та практики Європейського суду. Звертаємо увагу, що у нормах Основного Закону не визначено механізм реалізації у національному законодавстві міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, як не визначено і особливостей застосування Конвенції та практики Європейського суду. На нашу думку, з огляду на «звичку» судді спиратися на норму позитивного законодавства при постановленні судового рішення це фактично призводить до нехтування конвенційних положень і невикористання рішень Європейського суду.

У працях професора В. І. Євінтова проаналізовано найзагальніші підходи до застосування норм міжнародних договорів, ратифікованих Україною. На нашу думку, запропоновану автором схему можливо використати під час застосування конвенційних норм і практики Європейського суду, оскільки вона ґрунтується на нормах національного законодавства і відповідає ustalеним традиціям європейського права. Зокрема, дослідник зазначає, що: 1) норми міжнародних договорів, які введено в право України ратифікаційним законом, набувають статусу норм національного права і підлягають відповідному застосуванню. Пряме застосування норм договорів, про які йдеться, не виключається, якщо законодавець не здійснив спеціальну трансформацію цих норм у внутрішнє законодавство; 2) у разі колізії норм ратифікаційного договору і норм національного права перші мають вищу силу над другими і підлягають пріоритетному застосуванню; 3) забороняється вводити у право України і, відповідно, застосовувати договори, які суперечать Конституції України. Такі договори посідають друге місце після Конституції України як джерела правових норм, що підлягають застосуванню [3, с. 10–11].

Разом із тим викладена методика застосування у національному праві чинних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана

Верховною Радою України, не повною мірою враховує особливості Конвенції. Справа в тому, що зазначена методика цілком може задовольнити правозастосувача в тому випадку, коли норми міжнародного договору є сталими, тобто такими, які не підлягають зміні. Але щодо Конвенції ситуація інша, оскільки за 65 років практика Європейського суду значно змінилася. Під час тлумачення Конвенції слід обов'язково пам'ятати про необхідність «динамічного» тлумачення, оскільки, за висловом самого Суду, Конвенція — це «живий механізм і має тлумачитися у світлі вимог сьогодення». Наприклад, за словами французького адвоката Г. Т. Дьедона, у справі Сіліадін проти Франції від 26 липня 2005 року Суд наголосив на прогалині у французькій правовій системі, що не забезпечувала ефективного захисту заявниці, яка стала жертвою рабства в одній французькій родині [4].

Отже, шляхом тлумачення Європейський суд збагачує розуміння конвенційних норм та робить їх положення такими, що відповідають викликам сьогодення, захищаючи ті права, які передбачені Конвенцією і розвинуті прецедентами Європейського суду. У такий спосіб Конвенція постійно вдосконалюється, а її норми захищають права людини не формально, а в реальному вимірі. Тому ми вважаємо обґрунтованою позицію В. П. Паліюка, що рішення Європейського суду, яке розвиває абстрактні, оціночні положення Конвенції, повинно бути аналогічним з обставинами справи, що розглядається судом загальної юрисдикції України. Лише після з'ясування цього положення Конвенція і практика Європейського суду застосовуються: 1) у разі невідповідності національного законодавства положенням Конвенції та практиці Європейського суду; 2) за наявності у національному законодавстві правових «прогалин» щодо прав людини та основоположних свобод, які, водночас, визначені у Конвенції та практиці Європейського суду; 3) у випадках використання у практиці судів України таких основних принципів Конвенції, як верховенство права, справедливий розгляд справи, незалежний і безсторонній суд, розумний строк розгляду справи тощо, які зазначені в українському законодавстві, але не розкриваються; 4) для кращого розуміння тих положень національного законодавства, до яких були внесені зміни або доповнення на підставі рішень Європейського суду [2, с. 140].

Водночас, на нашу думку, така модель не повною мірою відповідає саме прецедентній практиці Європейського суду. Так, власне цей суд у тлумаченні Конвенції базується швидше на її духові, ніж на її букві, та розглядає передусім перспективи її використання, а не значення для минулого. Як стверджує вітчизняний фахівець А. Є. Мілютін, специфіку роз'яснення цього документа зумовлено саме цими настановами [5]. Отже, Європейський суд

вважає, що обмежувальне тлумачення конвенційних прав не відповідає досягненню їх цілей і реалізації завдань, визначених Конвенцією, але він заперечує і проти розширеного її тлумачення. Наведене можливо простежити на прикладі особливостей роз'яснення Європейським судом конвенційних положень у справі «Голдер проти Сполученого Королівства», в якому, зокрема, вирішувалося питання про доступ до правосуддя. Європейський суд вказав, що у п. 1 ст. 6 Конвенції прямо не зазначено про доступ до правосуддя. Однак у цій нормі проголошуються інші права, які впливають з однієї основної ідеї — права на суд, а в сукупності вони становлять єдине право, яке, щоправда, і не отримало точного визначення. Тому Європейський суд шляхом тлумачення і покликаний установити, чи є доступ до правосуддя складовою частиною зазначеного права [6, с. 41].

Цей приклад свідчить про те, що зазначена вище модель може бути доповнена ще одним пунктом, сутність якого полягає у комплексному розумінні тлумачення Конвенції та виникненні на цій підставі нових, до цього прихованих від правозастосувача аспектів застосування конвенційних норм на основі відповідного рішення Європейського суду. Ми вважаємо, що така позиція є цілком обґрунтованою і в теоретичному плані дає можливість глибше зрозуміти вектор тлумачення, який був обраний Європейським судом з метою донесення до уваги суддів і широкого загалу тих правових аспектів Конвенції, що не знайшли свого прямого викладення у її тексті.

Інше питання полягає в тому як Європейський суд тлумачить положення п. 1 ст. 6 Конвенції в контексті принципу правової визначеності щодо необхідності однакового, а в нашому випадку — єдиного, застосування законів. У літературі існує однозначна думка, що цей принцип є базисним для функціонування судової системи, оскільки різне вирішення аналогічних справ може не призвести до законних очікувань заінтересованих осіб [7, с. 15–17]. Саме на виконання цього завдання у розумінні Європейського суду і полягає основний напрям діяльності верховних (вищих) судів Високих Договірних Сторін, позаяк перегляд рішень судів нижчих рівнів здійснюється ними не тільки з метою виправлення їхніх помилок, а й задля досягнення єдності правозастосування. Водночас Європейський суд у ряді випадків констатує, що верховні (вищі) суди не завжди дотримуються конвенційних положень, що у сукупності призводить до порушення права на справедливий суд.

Прикладом такої ситуації може бути справа «Беян проти Румунії» [8, с. 14–15]. У рішенні Європейський суд звернув увагу на те, що у цій справі Вищий касаційний суд є першопричиною глибоких і стійких суперечнос-

тей, які призвели до відмови заявнику в позові. Така практика, що склалася у вищій судовій установі держави, суперечить принципу правової визначеності, яка впливає із усіх статей Конвенції і є одним із фундаментальних елементів верховенства права. Замість встановлення стабільності, як це повинно бути відповідно до тлумачення, Вищий касаційний суд сам став джерелом невизначеності, тим самим підриваючи довіру населення до судової влади. За таких обставин Європейський суд констатував про невизначеність практики Вищого касаційного суду, що стало причиною позбавлення заявника можливості користуватися правами, передбаченими законом, тоді як іншим в аналогічній ситуації такі права були надані.

Для пересічного громадянина наведений приклад є відображенням українських реалій, коли судові органи у справах, де існують аналогічні (подібні) відносини, приймають діаметрально протилежні рішення. Це свідчить не тільки про актуальність питання щодо єдності правозастосування у судовій системі, а й підтверджує таку проблематику на рівні Європейського суду.

З урахуванням того, що система судів загальної юрисдикції побудована як ієрархічна система судових інстанцій, актуальним є питання діяльності четвертої (найвищої) інстанції. На думку Європейського суду, категорії справ, які надходять для розгляду суду четвертої інстанції (як правило, остаточної), становлять окрему групу заяв. Термін «четверта інстанція» прямо не відображається у тексті Конвенції, однак був заснований на прецеденті інституцій Конвенції, зокрема у справі «Кеммаш проти Франції» від 27 листопада 1991 року [9]. У цьому рішенні зауважено, що, незважаючи на те, що Європейський суд не розглядає справи у такий самий спосіб, як і суд четвертої інстанції (як правило, верховний суд), заяви до суду четвертої інстанції виникають від частих непорозумінь на двох рівнях — касаційному і остаточному залежно від держави, громадянином якої є заявник, та особливостей побудови судової системи.

На думку Європейського суду, по-перше, його роль не полягає у заміні національних судів; його повноваження обмежені щодо підтвердження забезпечення державами — учасниками Конвенції тих їх зобов'язань, які вони на себе поклали, підписуючи Конвенцію. Більше того, через відсутність повноважень прямо впливати на правові системи держав-учасниць Європейський суд має враховувати автономність правових систем. Це означає, що його завданням є не виправляти фактичні чи юридичні помилки національних судів тільки через те, що такі помилки могли порушити права та свободи, захищені Конвенцією. Суд може не визначати і факти, що при-

звели до винесення певного, а не іншого рішення, оскільки у цьому випадку Європейський суд діяв би так само, як і суди третьої та четвертої інстанції, що порушувало б обмеження його повноважень і компетенції (наприклад, рішення у справі «Гарсія Руїз проти Іспанії» [10]).

По-друге, Європейський суд поважає різноманітність правових та судових систем держав Європи, і до його завдань не входить їх стандартизація. Так само до завдань цього суду не належить дослідження питань доцільності рішень національних судів, якщо відсутні докази довільності їх надання (наприклад, пункти 68, 89, 94 рішення Європейського суду у справі «Неждет Сахін і Періхан Сахін проти Туреччини») [11]. Більше того, питання сфери і повноважень Європейського суду неодноразово актуалізувалися у низці його рішень, при цьому суд неодноразово звертав увагу, що його завданням не є вирішення фактичних чи юридичних помилок національного суду, якщо тільки ці помилки не є явними та не порушують права і свободи, які захищаються Конвенцією (справи «Гарсія Руїз проти Іспанії», «Перез проти Франції») [12, с. 17–27].

Важливим у контексті єдності правозастосування є розуміння Європейським судом природи розбіжностей у прецедентному праві, що призводять до порушення п. 1 ст. 6 Конвенції. Для подолання зазначеної ситуації напрацьовано два підходи, які відрізняються залежно від того, чи розбіжності існують в одній судовій гілці (наприклад, у системі адміністративних судів), чи стосуються різних гілок судової системи.

У першому випадку протилежні за змістом рішення ухвалюються верховним судом держави або різними судами однієї гілки судової системи, які визначені судами останньої інстанції. За таких вихідних даних постійність суперечливих рішень може створити стан юридичної невизначеності, що зменшує рівень суспільної довіри до судової системи, а така довіра, беззаперечно, є одним з основних складових держави, заснованої на верховенстві права. Тому Європейський суд в індивідуальному порядку встановлює існування невизначеності, орієнтуючись на три компоненти: 1) чи розбіжності у правозастосуванні судів є істотними та тривалими; 2) чи національне законодавство забезпечує механізм, здатний вирішити такі суперечності; 3) чи такі механізми застосовувались та якою мірою. На думку Європейського суду, держави — учасниці Конвенції зобов'язані організовувати судову систему таким чином, щоб запобігти ухваленню суперечливих рішень і вирішити будь-які серйозні розбіжності відповідними процесуальними способами (справи «Беян проти Румунії», «Неждет Сахін і Періхан Сахін проти Туреччини»). Також застосовується додатковий критерій — чи розбіжності

виникають в окремій справі, чи впливають на велику кількість людей (справа «Албу та інші проти Румунії») [13, с. 13–14].

У другому випадку протилежні за змістом рішення ухвалюються судами двох різних гілок правової системи як судами останньої інстанції, при цьому незалежний верховний суд не входить до будь-якої із судових ієрархій. За таких обставин п. 1 ст. 6 Конвенції не вимагає запровадження вертикального механізму або створення загального керуючого органу (наприклад, судовий (квазісудовий) орган з вирішення справ, що стосуються юрисдикції). У судовій системі з декількома гілками судової системи і верховним судом, що існують незалежно одна від одної (крім, звісно, процесуальної залежності), та мають тлумачити закон одночасно, досягнення узгодженості потребує певного часу, однак ситуації щодо розбіжностей у прецедентному праві мають бути врегульовані без порушення юридичної визначеності. Отже, як зауважує Європейський суд, у двох судів із різною юрисдикцією, що розглядають одну справу, можуть виникати суперечливі, але раціональні, аргументовані висновки стосовно одних і тих самих юридичних питань, що спричинені схожими фактичними обставинами, не порушуючи статтю п. 1 ст. 6 Конвенції.

Особливе значення для єдності правозастосування національними судовими органами, в тому числі і українськими, мають так звані пілотні рішення Європейського суду. Саме велика кількість звернень до Європейського суду і переважання заявами спонукали до оптимізації його роботи, пошуку найбільш прийнятної моделі функціонування, підвищення ефективності захисту прав і свобод людини. Першими пілотними рішеннями, ухваленими Європейським судом, стали рішення у справах «Броніовські проти Польщі» та «Гуттен-Чапська проти Польщі», в яких сформульовано загальні ознаки пілотних рішень, які у подальшому були застосовані і до інших таких рішень [14].

І лише з прийняттям 21 лютого 2011 року змін до Регламенту Європейського суду цей документ було доповнено нормою, яка врегулювала процедуру ухвалення пілотних рішень. На сьогодні щодо України Європейським судом прийнято сім пілотних рішень, які мають визначальний вплив на процес реформування національної правової системи, приведення її до усталених європейських стандартів та єдність правозастосування національними судовими органами.

Таким чином, необхідність запровадження інституту пілотних рішень Європейським судом обумовлена потребою об'єктивного впливу на проблеми функціонування національної правової системи (в тому числі і судової

системи) держави — учасниці Конвенції та досягнення єдності правозастосування судами України.

Список використаних джерел

1. *Онопенко В.* Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення (з виступу на Міжнародній конференції) / В. Онопенко // *Право України*. — 2011. — № 7. — С. 64–68.
2. *Паліюк В. П.* Загальні питання застосування судами загальної юрисдикції України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / В. П. Паліюк // *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. — 2013. — № 4 (13). — С. 129–142.
3. *Євінтов В. І.* Пряме застосування міжнародних стандартів прав людини у внутрішньому правопорядку України / В. І. Євінтов // *Вісник Українського центру з прав людини*. — 1998. — № 1. — С. 10–11.
4. *Siliadin v. France*, no. 73316/01, § 23, ECHR 2005-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://precedent.in.ua/ru/index.php?id=1255676674>.
5. *Мілютін А. Є.* Проблеми проведення оперативних закупок наркотичних засобів органами внутрішніх справ та використання їх результатів у кримінальному процесі у світлі прецедентної практики Європейського суду з прав людини / А. Є Мілютін / Офіційний сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>.
6. *Анцелевич Г. О.* Міжнародне право : підруч. / Г. О. Анцелевич, О. О. Покрещук. — К. : Алерта, 2005. — 424 с.
7. *Вильдхабер Л.* Прецедент в Европейском суде по правам человека / Л. Вильдхабер // *Государство и право*. — 2001. — № 12. — С. 15–17.
8. Беян против Румынии (№ 1) : постановление от 6 декабря 2007 года : Вынесено III Секцией = *Beian v. Romania* (№ 1), № 30658/05 / Европейский Суд по правам человека // *Бюллетень Европейского Суда по правам человека*. — 2008. — № 6. — С. 14–15.
9. *Kemmaché v. France*, Ser A 21 No 8 : рішення від 27 листопада 1991 року / Європейський суд з прав людини [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.hrights.ru/text/inter/b5/Chapter81.htm>.
10. *García Ruiz v. Spain* / App № 30544/96, ECHR 1999-I. — 21st January 1999 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:ihrl/3226echr99.case.1/law-ihrl-3226echr99>.
11. Недждет Шахин и Перихан Шахин против Турции (*Nejdet Sahin and Perihan Sahin v. Turkey*) : постановление Европейского Суда по правам человека от 20 октября 2011 года (жалоба : 13279/05) // Система ГАРАНТ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://base.garant.ru/70170724/#ixzz3iPygRvXl>.
12. Perez проти Франції : рішення Європейського суду з прав людини від 12 лютого 2004 року / Європейський суд з прав людини // *Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі*. — 2004 — № 1. — С. 17–27.
13. *Albu and Others v. Romania* (Албу и другие против Румынии) : постановление от 10 мая 2012 года : Вынесено III Секцией, №№ 34796/ 09 и др. / Европейский Суд по

правам человека // Бюллетень Европейского Суда по правам человека. — 2012. — № 11. — С. 13–14.

14. Броньовські проти Польщі : рішення Європейського суду з прав людини від 22 червня 2004 року (Заява № 31443/96) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SO1119.html.

Борисенко М. О. Вплив практики Європейського суду з прав людини на єдність правозастосування в судовій системі України

Анотація. Статтю присвячено формуванню і впливу прецедентної практики Європейського суду з прав людини на єдність правозастосування в судовій системі України.

Ключові слова: судовий прецедент, Європейський суд з прав людини, єдність правозастосування, судова система.

Борисенко М. А. Влияние практики Европейского суда по правам человека на единство правоприменения в судебной системе Украины

Аннотация. Статья посвящена формированию и воздействию прецедентной практики Европейского суда по правам человека на единство правоприменения в судебной системе Украины.

Ключевые слова: судебный прецедент, Европейский суд по правам человека, единство правоприменения, судебная система.

Borysenko M. O. Impact of Practice of European Court of Human Rights on Unity of Law Enforcement in Ukrainian Judicial System

Summary. The article is devoted to the formation and impact of the case law of the European Court of Human Rights on the unity of law-enforcement in Ukrainian judicial practice. An important function of the European Court of Human Rights is represented by upgrading legislation and law-enforcement practice, and consequently upgrading justice. It can be reflected in changing the directions of law enforcement, in the formation of general approaches of judges to the interpretation of norms of national law, in the influence on their legal positions (opinions). The issue of application of judgements of the European Court of Human Rights by national judicial bodies is investigated in the context of justice administering. The author proves that courts while justice administering certainly must apply provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 and the case law of the European Court of Human Rights. Pilot decisions of this court, particularly as for Ukraine, have separate significance for the achievement of law enforcement unity. They have determining influence on the process of reformation of the national legal system and bringing it to European standards. It is justified that the implementation of the institute of pilot decisions of the European Court is caused by the need of objective influence on the problems of functioning of the legal system of Ukraine (including the judicial one) as a participant state of the Convention.

Key words: judicial precedent, European Court of Human Rights, unity of law enforcement, judicial system.